

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ «ГІБРИДНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ» У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

CONCEPTS AND CLASSIFICATION OF “HYBRID POLITICAL MODES” IN THE STUDY OF TRANSFORMATION PROCESSES

Кополовець Р.В.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті з'ясовано поняття гібридного політичного режиму в політичній науці загалом і під час вивчення й аналізу трансформаційних процесів зокрема. Автор подає фахову класифікацію та пояснення до кожного з різновидів гібридного політичного режиму. Пояснено, як класифікувати недемократичні режими в разі спроби аналізу політичних систем країн, що не позиціонуються як авторитарні чи демократичні. Головною проблемою під час вивчення цього явища через поліморфність і багатоманітність свого прояву під час різних періодів політичної історії традиційно лишається його інтерпретація. Не менш проблематичними є аналіз динаміки розвитку політичного режиму загалом, тобто процесу перетворення його форми з одного стану в інший, і типологія цього феномена. У ХХІ ст. сукупність підходів, які узагальнюються концепціями гібридних режимів, посіли чільне місце в політичній науці. Концепції електорального авторитаризму, конкурентного авторитаризму, дефектної демократії, неліберальної демократії та інші стали загально визнаними. Вони вплинули якщо не на переосмислення, то принаймні на спроби зміцнити концептуальні засади класичних теорій авторитаризму та демократії. З поширенням процесу демократизації на посткомуністичний простір вихідні характеристики політичних режимів, що зазнають процесів трансформації, стали суттєво відрізнятися. До «класичних» авторитарних і військових режимів додалися тоталітарні режими всіх різновидів (від посттоталітарних автократій до сталінської моделі), рух яких до демократії є вкрай непослідовним і суперечливим. Це створило принципово нову політичну ситуацію, яка потребувала наукового розв'язання низки теоретико-методологічних проблем, що стосувалися допустимості включення конкретних та особливих випадків транзитів у різних країнах і регіонах у рамках хвиль демократизації; виділення факторів, що визначають хід, характер і майбутній результат демократизації; можливості теоретико-методологічного поєднання різних підходів до аналізу сучасних трансформаційних процесів; коректності застосування напрацьованих транзитологією теоретико-методологічних моделей для аналізу посткомуністичних перехідних процесів.

Ключові слова: політичний режим, гібрид, трансформаційні процеси, демократизація, транзитологія, демократичний перехід.

The article deals with the concept of hybrid political regime in political science in general and in the study and analysis of transformation processes in particular. The author provides a professional classification and explanation for each of the varieties of the hybrid political regime. Explains how to classify undemocratic regimes when attempting to analyze the political systems of countries that do not position themselves as authoritarian or democratic. The main problem in studying this phenomenon due to the polymorphism and diversity of its manifestation during different periods of political history is traditionally its interpretation. Equally problematic is the analysis of the dynamics of the development of the political regime as a whole, ie the process of transforming its form from one state to another, and the typology of this phenomenon. In the XXI century the set of approaches that are generalized to the concepts of hybrid regimes has taken a prominent place in political science. The concepts of electoral authoritarianism, competitive authoritarianism, defective democracy, illiberal democracy and others have become widely recognized. They influenced, if not rethink, at least attempts to reinforce the conceptual foundations of classical theories of authoritarianism and democracy. With the spread of the process of democratization into the post-communist space, the original characteristics of the political regimes undergoing transformation are becoming significantly different. Totalitarian regimes of all kinds (from post-totalitarian autocracies to the Stalinist model) have been added to the “classic” authoritarian and military regimes, whose movement towards democracy is extremely inconsistent and contradictory. This created a fundamentally new political situation that required a scientific solution to a number of theoretical and methodological problems concerning: the admissibility of the inclusion of specific and specific cases of transit in different countries and regions in the context of democratization waves; highlight the factors that determine the course, nature and future outcome of democratization; possibilities of theoretical and methodological combination of different approaches to the analysis of modern transformation processes; the correctness of the use of transitology-developed theoretical and methodological models for the analysis of post-communist transitions

Key words: political regime, hybrid, transformation processes, democratization, transitology, democratic transition.

Постановка проблеми. Історія становлення теоретичного осмислення гібридних політичних режимів – це складник історії розвитку транзитології. Як тільки гібридні режими привернули увагу вчених, вони викликали жваву дискусію і стимулювали негайне поширення досліджень. За великим рахунком, наукові розвідки спрямовува-

лися за трьома основними напрямками: вивчення їх походження, теоретизування щодо функціонування гібридних режимів та аналіз їх здатності стабілізації й виживання. Розкриття цих комплексів проблем доповнюють один одного. Їх систематичне поєднання утворює послідовну та всеосяжну програму наукових досліджень і

потенційно здатне створити нову цілісну теорію в порівняльній політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основну увагу в статті приділено фундаторам поняття гібридний політичний режим у політичній науці, таким як Ф. Шміттер [1], Г. О’Доннел [2], Л. Даймонд [3], Т. Карозерс [4], С. Левітські, Л. Вей [5], Ф. Роедер [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання феномена гібридного режиму в сучасній політології (зокрема порівняльній) набуває все більшої актуальності. У ХХІ сторіччі низка держав трансформує свої політичні режими, а досліднику зазвичай важко класифікувати неконсолідований політичний режим. Отже, у статті основну увагу присвячено методичним і процесуальним характеристикам політичного режиму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завдання статті є аналіз, систематизація та класифікація терміна «гібрид» під час вивчення політичних режимів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз переходу до демократії низки країн, що трансформуються, засвідчує, що жодна з класичних моделей переходу для цих країн не є властивою, тому вчені почали піддавати критиці саме поняття «перехід», оскільки в класичній транзитології перехід передбачає постійний рух у бік демократії, постійний процес демократизації. Зокрема, на пострадянському просторі спостерігалися процеси переходу від авторитарного не до демократичного, а до «гібридного» чи так званого «перехідного» політичного режиму. Одним із перших, хто застосував поняття «гібридний політичний режим», є угорський соціолог Е. Ханкіш під час аналізу режиму «кадаризму» в Угорській республіці в 1960–1989 роках. Згодом поняття гібридного режиму почала використовувати низка дослідників-транзитологів, а саме: Ф. Шміттер [1] і Г. О’Доннел [2], Л. Даймонд [3], Т. Карозерс [4], С. Левітські, Л. Вей [5].

У найпростішому науковому значенні «гібридний режим» – змішаний тип політичного режиму, що виникає на основі авторитарного внаслідок незавершеного демократичного переходу. Особливість гібридних режимів полягає в тому, що вони певною мірою й ліберальні, і демократичні, але завдяки цьому не можуть бути зараховані ні до демократії, ні до авторитаризму, хоча вони ближчі до останнього й належать до однієї великої категорії недемократичних політичних режимів. Дослідники виділяють кілька типів гібридних режимів, основною відмінністю яких є ступінь демократизації та лібералізації. При цьому комплексних робіт з типологізації гібридних режимів немає. Наприклад, американський учений Л. Даймонд зазначав, що «третя хвиля» демократизації завершилася, підкреслюючи, що головною причиною її «спаду» стала трансформація політичного режиму низки країн не в ліберальну демократію, а в проміжну форму політичних режимів [3, с. 101].

Проаналізувавши основні праці сучасних дослідників (Г. О’Доннел, Ф. Шміттер, Л. Даймонд, Т. Карозерс), учені-політологи виділяють такі ознаки гібридних режимів:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, багатопартійна система, легальна опозиція).
2. Низький рівень участі громадян у процесі прийняття політичних рішень.
3. Низький рівень політичної участі (переважно це лише участь у виборчому процесі).
4. Декларативність політичних прав і свобод.
5. Низький рівень довіри громадян до політичних інститутів.

Різний ступінь вираженості вищезазначених ознак зумовлює існування безлічі варіацій гібридних режимів. При цьому в політології відсутній єдиний підхід до їх класифікації. Для опису окремих різновидів гібридного режиму сучасні вчені використовують більше ніж двадцять термінів: дефектна демократія, змагальний авторитаризм, керований плюралізм тощо.

Таблиця 1

Класифікація гібридних політичних режимів

Гібридний політичний режим	Автор(и)
Класифікація (види)	
1. «Гібридний» політичний режим	Е. Ханкіш
2. Режим із синдромом слабкого плюралізму	Т. Карозерс
3. Режим із синдромом домінуючої влади	Т. Карозерс
4. Електоральна демократія	Л. Даймонд
5. Псевдодемократія	Л. Даймонд
6. Делегована демократія	Г. О’Доннел
7. Диктобланда	Ф. Шміттер
8. Демократура	Ф. Шміттер
9. Опікунська демократія	С. Левітські, Л. Вей
10. Змагальний авторитаризм	С. Левітські, Л. Вей

У таблиці 1 структуровано подано сучасні різновиди гібридних політичних режимів, що використовуються під час аналізу трансформаційних процесів у країнах, які не консолідувалися в рамках демократичного переходу.

Дослідження демократичних транзитів і поява нового для політичної науки терміна – «гібрид» – для позначення типу політичного режиму спонукали вчених до визначення класифікацій і характеристик гібридних режимів. Американський політолог Т. Карозерс у роботі «Кінець парадигми транзиту» запропонував два види гібридні режими [4]:

1. *Режим із синдромом слабого плюралізму.*

Ознаки режиму:

- регулярне проведення виборів;
- високий рівень політичної конкуренції між політичними елітами;
- слабка політична участь громадян;
- висока корумпованість політичних еліт;

На думку Т. Карозерса, такий тип гібридного режиму притаманний для низки держав Східної Європи, таких як Україна, Грузія, Молдова, Албанія; Латинської Америки: Нікарагуа, Еквадор; Азії: Непал, Таїланд. У країнах, де переважає «режим із синдромом слабого плюралізму», зазвичай існує відносна політична свобода, регулярно проводяться вибори й відбувається зміна влади, проте жодних позитивних змін не відбувається. Незважаючи на ці ознаки, демократія залишається поверховою та проблематичною. Політична участь обмежується електоральними процесами. Політичні еліти сильно корумповані й неефективні у сфері державного управління. Чергуючись при владі, вони тільки спекулюють на її проблемах, не вирішуючи жодної з них. Держава залишається незмінно слабкою. Економічна політика часто погано продумується й виконується, що призводить до негативних або навіть катастрофічних результатів. Соціальні та політичні реформи, які декларуються, не здатні досягти прогресу у вирішенні більшості проблем, що стоять перед країною.

2. *Режим із синдромом домінуючої влади.*

Основними характеристиками такого режиму є:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, політичні права і свободи).

2. Слабкість опозиції.

3. Відсутні політичні межі між державою й партією влади (усі державні ресурси сконцентровані владною партією).

Країни із цим типом гібридного режиму мають обмежений, але реальний політичний простір, певну конкуренцію влади з опозицією. При цьому в політичній системі домінує політична партія, клан чи сім'я, що практично нівелює розвиток демократії чи зміну влади. На відміну від країн із синдромом слабого плюралізму, ключова політична проблема – відсутність розмежування між

державою та правлячою партією. Головні атрибути державної влади: фінанси, робочі місця, публічна інформація (через державні ЗМІ) і силовий блок – поступово концентруються в руках правлячої партії (лідера, сім'ї). Судова влада, як правило, перебуває в залежному становищі і є частиною монополії влади. Ефективну опозицію режиму пов'язують із групами громадянського суспільства, які зазвичай являють собою слабо структуровані громадські організації та незалежні ЗМІ, що часто фінансуються західними донорами.

Аналіз процесів демократизації в країнах, що класифікуються як «перехідні», засвідчує таке:

- більшість цих країн дійсно перебуває в процесі переходу до демократії;
- країни, що рухаються від авторитаризму до демократизації, включають три фази: відкриття, прорив, консолідацію;
- проведення регулярних і чесних виборів не тільки консолідує демократичну легітимність, а й сприяє довгостроковій перспективі поглиблення демократичної участі й підзвітності влади.

Власну класифікацію «нових демократій», що не досягнули рівня ліберальних, запропонував Л. Даймонд [3], який поділив їх на електоральні демократії та псевдодемократії. До електоральних демократій належать системи, у яких «законодавча й виконавча влада формується за допомогою регулярних, чесних, багатопартійних виборів» і забезпечується певний мінімум «громадянських свобод, необхідних, щоб змагальність та участь мали реальний сенс». Режими, де «існування формальних демократичних політичних інститутів, таких як багатопартійні вибори (найчастіше проводяться для легітимізації, реального авторитарного домінування)» [3], кваліфікуються ним як псевдодемократії.

Серед категорій псевдодемократій Л. Даймонд виділяє напівдемократії, «які зближуються з електоральними демократіями за рівнем плюралізму, конкурентності й цивільних прав», «системи з гегемоністською партією», у яких «інституціонізована правляча партія широко використовує примус, патронаж, контроль над засобами масової інформації та інші засоби, щоб звести опозиційні партії до становища свідомо другорядних сил», «персоналістські й погано інституціонізовані режими». Головна відмінність подібних режимів від автократії – це готовність терпіти опозиційні партії, що, на думку Л. Даймонда, створює основу для прориву до електоральної демократії [3].

Свій підхід до класифікації гібридного режиму запропонував Г. О'Доннел, увівши термін «делегована демократія» [7]. Сутність делегованої демократії полягає в тому, що громадяни шляхом участі у виборах делегують президенту право на необмежену владу. Ознаками делегованої демократії є:

1. Абсолютизація статусу президента як глави держави.

2. Наявність у президента максимально широких повноважень у внутрішній і зовнішній політиці (у тому числі права видавати нормативні акти, що мають рівну законам юридичну силу).

3. Систематичне перевищення президентом конституційних рамок своєї компетенції (наприклад, розпуск парламенту).

4. Слабка політична участь громадян (обмежується виборами, які слугують для легітимації президентської влади).

Як приклади делегованих демократій Г. О'Доннелл називає низку держав Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Перу), Азії (Філіппіни, Південна Корея).

Значну популярність у науковій літературі мають два різновиди гібридних режимів, виділені Ф. Шміттером: диктобланда й демократура (іспаномовні неологізми, засновані на грі слів; у сучасній науці частіше вживаються тотожні їм терміни – «диктократія» й «демократура» [1, с. 9]). В основі класифікації Ф. Шміттера лежать категорії «лібералізація» (свобода політичної діяльності) і «демократизація» (регулярне проведення виборів). При цьому обидва різновиди гібридного режиму не передбачають розвинутого громадянського суспільства.

Диктобланда (диктократія) – тип гібридного режиму, який виникає внаслідок проведення «лібералізації» політичної системи без її «демократизації». Особливостями диктоланди є:

1. Надання громадянам індивідуальних політичних прав.

2. Наявність багатопартійної системи (у тому числі опозиційних партій).

3. Непідконтрольність влади громадянам (нерегулярне проведення виборів чи їх фальсифікація).

Як приклади диктоланди Ф. Шміттер називає політичні режими, що склалися в країнах Центральної Африки, зокрема, в Кенії та Кот-д'Івуарі.

Демократура (демокрадура) – тип гібридного режиму, який виникає внаслідок проведення «демократизації» політичної системи без її «лібералізації». Особливостями демократури є:

1. Регулярне проведення виборів.

2. Відсутність реальної політичної конкуренції.

Як приклади демократури Ф. Шміттер називає політичні режими, які в 1980–1990 роках функціонували в Гватемалі й Сальвадорі. Останнім часом західна публіцистика часто називає демократурою політичний режим, що склався в Російській Федерації в період президентства В. Путіна.

Ексклюзивна республіка – різновид гібридного політичного режиму, котрий уведений у політичну науку Ф. Редером [8]. Досліджуючи типи авторитаризму на пострадянському просторі, учений описує цей вид гібридного режиму, наголошуючи,

що основною особливістю є те, що частина дорослого населення не бере участі у виборах. Це нагадує ранні демократії, у яких частина населення не могла брати участь у голосуванні, наприклад, заборона голосування для жінок і представників окремих націй. При цьому в усьому іншому режим буде відповідати критеріям демократії. На території колишнього СРСР такими режимами стали Естонія й Литва, у цих країнах значна частина населення є не є громадянами в силу певних причин, їхні громадянські права значно утискаються. Повністю ліберальній демократичні вони тільки для частини населення, це, на думку Ф. Редера, дає змогу зарахувати їх до категорії гібридних політичних режимів.

Опікунська демократія. С. Левітські та Л. Вей [5] згадують ще один тип гібридного режиму, так само як й описаний вище, близький до демократії, але відрізняється від неї одним важливим моментом. «Опікувана демократія – змагальний режим, у якому недемократичні актори, такі як армія чи церква, володіють правом вето» [5, с. 34]. У такому режимі завжди існує один або кілька акторів, здатних істотно впливати на політичні процеси. Акторами можуть бути не тільки армія й церква, а й різні олігархічні, бюрократичні та інші впливові групи. Режим, у якому одна або кілька груп можуть не просто впливати на обрану владу, а й наказувати їй або скасовувати певні її рішення, так само не можна назвати демократичним і варто зарахувати до категорії гібридних, акцентують учені.

Змагальний авторитаризм – різновид гібридного політичного режиму, характеризується тим, що в ньому існують формальні демократичні інститути й опозиція, але при цьому інститути працюють погано, правила гри часто змінюються на користь правлячої групи, яка володіє істотними ресурсами. Авторами цього різновиду є вищезгадані С. Левітські та Л. Вей. Науковці описують цей різновид гібриду так: «... вибори проводяться регулярно й загалом вільні від масових фальсифікацій, але при цьому інкубенти, як правило, зловживають адміністративним ресурсом, обмежують доступ опозиції до ЗМІ й в окремих випадках можуть маніпулювати результатами виборів ...» [5, с. 21]. Автори, підсумовуючи цей різновид гібридного режиму, наголошують, що такий політичний режим не є демократією. Водночас необхідно відзначити, що елементи чистого авторитаризму, за винятком обмеження доступу до ЗМІ, застосовуються в таких режимах рідко й вибірково, як правило, тільки за умови реальної загрози для чинної влади.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, результати роботи науковців привели до визнання гібридної політичної системи світовою аналітичною та політичною асоціаціями. Однак натепер наукове співтовари-

ство не виробило єдиного розуміння поняття та класифікації гібридної системи, загальних комплексних характеристик різних її форм і специфіки її функціонування в межах політичної системи. У сучасних умовах політична наука подає різні інтерпретації в поясненні даного режиму:

гібридний режим – це «перехідний стан до становлення консолідованої демократії. Під час переходу від авторитарного режиму до демократичного закономірно й об'єктивно існує період розвитку політичної системи, у якому функціонують водночас деякі попередні недемократичні практики й паралельно розвиваються нові демократичні інституції»;

гібридний режим розглядається як «новий авторитаризм». Гібридизація політичних режимів прихильниками цього напрямку трактується як процес у третій хвилі демократизації, згідно з яким авто-

ритарні системи адаптуються до демократичних стандартів сучасних міжнародних принципів і вимог дотримання прав людини та свобод громадян у країнах світу;

гібридний режим представлений як «третій» (проміжний тип політичного режиму). За такого підходу до розуміння гібридного режиму він відрізняється й від демократії, і від авторитаризму, водночас поєднуючи характеристики й одного, й іншого.

З розвитком політичної науки загалом і транзитології зокрема поняття «гібридний режим» ставатиме все більш актуальним під час дослідження демократичних переходів. Незважаючи на повноту методології, політичні експерти продовжують дискусії щодо інструментарію та доцільності використання цього терміна під час аналізу політичних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schmitter P. The Consolidation of Democracy and Representation of Social Group. *American Behavioral Scientists*. 1992. Vol. 35 (March/June). № 4/5. P. 422–449.
2. O'Donnell G. *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*. Berkeley : University of California Press, 1973. 219 p.
3. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации. *Полис*. 1999. № 1. С. 98–110.
4. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. *Политическая наука*. 2003. № 2. С. 42–65.
5. Levitsky S., Way L. The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. № 2. P. 54.
6. O'Donnell G., Schmitter P. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.
7. O'Donnell G. The delegated democracy. *Kellogg Institute Working Paper*. 1992. № 172.
8. Philip G. Roeder. Varieties of Post-Soviet Authoritarian Regimes. *Post-Soviet Affairs*. 1994. № 10 (January-March). P. 63.
9. Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии. *Русский журнал*. URL: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm> (дата звернення: 12.05.2019).